

STEMA EPISCOPIEI ARADULUI, IENOPOLEI ȘI HĂLMAGIULUI, REPREZENTATĂ PE UN VITRALIU DIN REȘEDINȚA EPISCOPALĂ

Dr. Augustin MUREȘAN
Complexul Muzeal Arad
Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. TANG
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

Abstract

The authors present the coat of arms of the Episcopate of Arad, Ienopolei, Hălmagiului and Hunedoarei, represented in a stained-glass window in the Residence. This ecclesiastical coat of arms has been reproduced (in different versions) on some documents, engraved on seals, guidebooks, leaflets, etc. The coat of arms is also depicted painted above the entrance door of the former Episcopal residence (today the seat of the Archdiocese of Arad). Through the heraldic symbols represented in its composition, the coat of arms of the Diocese of Arad is a valuable historical source.

Keywords

coat of arms, seal, institution, diocese, archdiocese, Arad

Stemele și sigiliile persoanelor și instituțiilor religioase fac parte dintre cele mai valoroase izvoare istorice¹. Studiarea lor din punct de

¹ În legătură cu izvoarele heraldice și sigilografice ecleziastice, vezi Ștefan R. GRECEANU, *Eraldica Română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale* (capitolul Armoreal ecleziastic), Carol Göbl, București, 1900; Constantin KARADJA, „Portretul și stema lui Grigorie

vedere al conținutului reprezentării ne îngăduie cunoașterea în ansamblu al convingerilor și credințelor diferitelor generații.

Țambac și misiunea sa la Conciliul de la Constanța”, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice*, Seria III, tom. XXVI, 1940, pp. 1-8; P.S. NĂSTUREL, „O stemă a lui Constantin Filitti, episcop de Buzău”, în *Studii și cercetări de numismatică*, II, 1958, pp. 439-440; Aurelian SACERDOȚEANU, „Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu”, în *Mitropolia Olteniei*, 9-10, 1966, pp. 838-841; Corneliu ALBU, „Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus, în *Magazin istoric*, II, 1968, nr. 1 (10), pp. 11-13; Dan CERNOVODEANU, „Heraldica bisericească în țările române”, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCIII, nr. 7-8 (iul.-aug.), 1975, pp. 962-968; Maria DOGARU, „Antim Ivireanul et l’art héraldique de la Valachie”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Tome XIV, nr. 2, 1976, pp. 317-323; Maria DOGARU, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 228-241; Dan CERNOVODEANU, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 178-182; Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCIX, nr. 3-4, 1981, pp. 357-361; Dimitrie STOI, „Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Câteva date bibliografice și semnificația blazonului său”, în *Calendarul Românesc*, 1992, pp. 69-74; Maria DOGARU, *Din heraldica României*, Editura JIE, București, 1994, pp. 162-164; Ileana CĂZAN, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex Casa de Editură și Presă și Impresariat, București, 1996, p. 57 și pp. 77-78; Constantin ITTU, „Mitropolitul Andrei Șaguna – Păstorul și stema sa”, în *Revista Teologică*, Serie Nouă, Anul VIII(80), Sibiu, nr. 4, oct.-dec., 1998, pp. 168-171; Constantin ITTU, „Stemele Mitropolitului Andrei Șaguna”, în *Telegraful Român*, Sibiu, anul 146, nr. 41-42, 1 noiembrie 1998, pp. 3-4; Gh. LIȚIU, „Chestiunea numelui și sigiliul Consistoriului de la Oradea”, în *Biserica și Școala*, an LXIX, nr. 13 din 1945, p. 92; Gh. LIȚIU, „O controversă privind numele și sigiliul Consistoriului din Oradea (1839)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 88, nr. 11-12, 1970, pp. 1228-1232; Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, în *Astra arădeană*, Arad, nr. 1/2002, p. 6; Dan CERNOVODEANU, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, pp. 225-325; Emilian COJOCARU, *Sigilografie și heraldică în zona Olteniei*, Editura Universitaria Craiova, 2012, pp. 89-95; Paraschiva-Victoria BATARIUC, „Sigiliul episcopului Dosithei Herescu”, în *Analele Putnei*, X, 2, 2014, pp. 273-286; Augustin MUREȘAN, „Sigiliul arhiepiscopului Mihail Molodeț pe o carte veche românească”, în *Seminatores in artium liberalium agro Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*, Academia Română, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2014, pp. 313-315; Augustin MUREȘAN, „Analiza unei miniaturi a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul”, în *Altarul Banatului*, Anul XXVI (LXVI) serie nouă, nr. 10-12, octombrie-decembrie 2016, pp. 132-139; Augustin MUREȘAN, „Opinii privind semnificația compoziției heraldico-religioase de pe actul arhieresc din 20 iulie 1715 al lui Antim Ivireanul”, în *Analele Universității din Oradea*, fascicula istorie-arheologie, tom XXVI, Editura Universității din Oradea, 2016, pp. 31-41; Augustin MUREȘAN, „Stema Episcopiei Aradului reprezentată color pe clădirea sediului eparhial”, în *Crisia*, LI, 2021, pp. 177-184 ș.a.

Deși cele mai multe însemne heraldice ecleziastice au în reprezentare înfățișați sfinți, scene religioase sau edificii reprezentative, uneori în compozițiile de această factură se pot observa ideile laice și talentul artistic, caracteristice epocii respective, cu ajutorul cărora deslușim fenomene istorice prin care posesorii au voit să se individualizeze în ochii contemporanilor și generațiilor ce au urmat.

În acest sens, în primul caz, stemele și sigiliile ecleziastice reprezintă diferite construcții religioase, unele vechi și valoroase pentru studierea evoluției arhitecturii, iar altele, înfățișează sfinți patroni sau scene biblice în legătură cu hramul instituției religioase respective, redau aspecte ale dezvoltării artei creștine. În cel de-al doilea caz, în aceste compoziții heraldice, cei drept mai rar, se află incluse și elemente cu caracter laic. Toate aceste steme ecleziastice² au fost elaborate pentru instituțiile religioase în conformitate cu organizarea Bisericii Ortodoxe Române, la acea dată.

Între stemele ecleziastice ce conțin în compoziție pe lângă reprezentările religioase, figuri heraldice de altă factură se numără și stema Episcopiei Aradului, Ienopolei, Hălmaagiului și Hunedoarei³. Această stemă ecleziastică a fost reprodusă (în diferite variante), pe unele izvoare documentare deja publicate (fig. 1)⁴, în antetul unor acte emise de episcopie⁵, îndrumătoare⁶, sigilii⁷, lucrări bisericești de referință⁸, pliante⁹ ș. a.

² Între 1927-1936 Comisiunea Consultativă Heraldică fixa stemele mitropoliilor și episcopioilor ortodoxe ale României unificate, vezi Arhivele Naționale ale României, *Fond Comisiunea Consultativă Heraldică*, dosar 87/1928; Biblioteca Academiei Române, mss. Arhiva I.C. Filitti, pp. 4-6 și pp. 26-27 și legile pentru fixarea stemelor mitropoliilor și episcopioilor țării, publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 142 din 30 iunie 1930, p. 4836 și „Monitorul Oficial” nr. 249 din 26 octombrie 1936, p. 8816.

³ Vezi Maria DOGARU, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 357-361 și Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, p. 6.

⁴ În acest sens, vezi Maria DOGARU, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 358-361 și Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, p. 6.

⁵ Această stemă se află reprezentată și în antetul acte emise de Consiliul Eparhial al Sfintei Episcopii Ortodoxe Române a Aradului.

⁶ Vezi spre exemplu, *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, Episcopia Aradului, pe anii 1984, 1986, foaie de titlu, coperta IV ș. a.

⁷ Stema Episcopiei Aradului este înfățișată și în sigiliul Consiliului Eparhial al Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmaagiului, rotund (40 mm), imprimat în tuș pe diferite acte emise (Memoriu justificativ-Piese pentru lucrările de reconstruire a Bisericii ortodoxe române din Sâmbăteni, jud. Arad la 7 octombrie 1954, Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, nr. 2901/A; Deviz măsurătoare privind lucrările pentru construirea Bisericii ortodoxe române din filia Monoroștia, parohia Căpruța, jud. Arad, C.M.A., *Fond Muzeu Oraș*, nr. 2956/A); vezi și tiparul de sigiliu al Protopopiatului din Raionul Criș, Regiunea Oradea, la Maria VERTAN, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului*, Ediția a II-a adăugită, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, poziția 614, p. 63, și p. 143, fig. 614.

⁸ Stema Episcopiei Aradului este reprodusă color fără a fi descrisă și pe coperta I a lucrării regretatului pr. dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.

Stema este reprezentată și pe edificiile ecleziastice: Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog¹⁰, pictată deasupra ușii de intrare de la Reședința fostei Episcopii¹¹, sau într-un vitraliu, din numita instituție¹² (azi sediul Arhiepiscopiei Aradului).

Prin simbolurile heraldice reprezentate în compoziția sa, stema Episcopiei Aradului este un izvor heraldic ecleziastic valoros¹³.

În rândurile de mai jos, prezentăm acest însemn heraldic reprezentat în culori adecvate¹⁴ într-un frumos vitraliu de la Reședința Eparhială¹⁵. Stema prezintă instituția ecleziastică fondatoare și proprietară a locului.

⁹ Vezi de exemplu *Episcopia Aradului, Kunst - und Architektur denkmäler in dem Arader Bistum* (f. a.), p. 22.

¹⁰ Vezi Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog”, în *Analele Aradului*, Anul III, nr. 3, 2017, pp. 241-247. Paraclisul de Vară cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” al Mănăstirii Hodoș-Bodrog a fost construit în anul 1935, sub păstorirea episcopului Grigore Comșa și a starețului Policarp Morușca. La demisolul acestui edificiu a fost amenajată Cripta episcopală (Vezi: Eugen ARĂDEANUL, Lucian EMANDI, Teodor BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980). O reproducere a edificiului acestui paraclis, vezi și la I. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei, Timișoara, 1980, p. VII; Arhim. Nestor IOVAN, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003, p. 15, fig. 13; Marius OPREA, Adriana SCĂRLĂTESCU, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Dr. Timotei SEVICIU, Arhiepiscop al Aradului, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2012, p. 18. Considerăm că existența Criptei episcopale de la demisolul paraclisului a condus la reprezentarea în partea superioară a acestuia a medalioanelor cu stema Episcopiei Aradului și a medalioanelor cu crucea.

¹¹ Augustin MUREȘAN, „Stema Episcopiei Aradului”..., pp. 177-184.

¹² Vezi reproducerea acestei steme ecleziastice pe vitraliu la figura reprezentând: *vitrou din Reședință: Stema Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Ienopolei și Hălmagiului* (foto. G. Comănescu), în „Monumente bisericești din Arad și împrejurimi”, Pliant, Editura Episcopiei Aradului, 1971, p. 4.

¹³ Vezi Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 358; Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, p. 6; Titus Dorin TRIPA, „Reprezentări heraldice conținând simbolul Corvineștilor”, în *Sargeția* - *Acta Musei Devensis*, XXVIII-XXIX, 2, 1999-2000, 2, pp. 489-490.

¹⁴ În legătură cu utilizarea smalturilor la alcătuirea stemelor, vezi Michel PASTOUREAU, *Traité d'héraldique*, Bibliothèque de la Sauvegarde de l'Art Français, Paris, 1979, pp. 108-110; Marcel STURDZA-SĂUCEȘTI, *Heraldica, Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974, pp. 40-42; Maria DOGARU, *Din heraldica României*, p. 30.

¹⁵ De la realizarea vitraliului cu stema Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului, mulți oameni de bună credință inclusiv diferite personalități ale vieții culturale și artistice, care au trecut pragul Reședinței episcopale a Aradului (azi a Arhiepiscopiei), au admirat acest însemn heraldic ecleziastic.

Compoziția acestei steme ecleziastice are următoarea înfățișare: într-un scut oval cu marginea inferioară ascuțită, pe azur, o construcție religioasă, de argint cu două turnuri înalte și o poartă, văzută din față. Scutul, așezat peste însemnele episcopatului, cârja – în dreapta, crucea – în stânga, încrușișate, ambele de aur, este timbrat de o mitră de același metal și susținut de doi lei de asemenea de aur, așezați ce stau pe arabescuri albastre. În partea inferioară a scutului, într-un scut mai mic rotund, cu bordura albastră, pe fond de aur, un corb natural spre dextra având în cioc cu inel de același metal. Din centrul flancului dextru și senestru al scutului, atârână un șir de mătânii negre, ce se termină cu o cruce de același fel, înconjoară medalionul cu pașărea specificată¹⁶. Prima reprezentare a acestei compoziții o întâlnim în câmpul sigiliului ce validează un act din 7 decembrie 1842¹⁷.

Majoritatea elementelor descrise mai sus atestă în limbaj heraldic apartenența acestui izvor la instituția menționată: construcția din centru reprezintă clădirea veche a Bisericii Catedrale Episcopale¹⁸, având hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, construită între 1861-1870¹⁹, mitră, cârja și cru-

¹⁶ Forma actuală a acestei steme a fost stabilită de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 24 noiembrie 1970 (vezi referatul nr. 13192/1970 înregistrat la Episcopia Aradului în 7 ianuarie sub nr. 47); Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 358; Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, p. 6. Într-un astfel de mod se află reprezentată această stemă pe sigilii aplicate pe unele acte emise de episcopie și pe Paraclisul de Vară de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog (Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog”, pp. 241-247; Augustin MUREȘAN, Protos. Nicolae M. TANG, *Stema Episcopiei Aradului, reprezentată pe un vitraliu din Reședința episcopală*, <https://uzpr.ro/04/03/2024/stema-episcopiei-aradului-reprezentata-pe-un-vitraliu-din-reședința-episcopala/>, (accesat: 06.03.2024). Cea mai veche stemă a acestei eparhii se află reprezentată pe fațada clădirii Reședinței, deasupra porții principale de intrare în curtea acesteia. Stema a fost adoptată conform unor acte emise de Episcopie, pe care încă nu le cunoaștem.

¹⁷ Informația privind prima apariție a acestei reprezentări heraldice ecleziastice incluzând și corbul cu inel în cioc (1842) sunt de la Secretarul Eparhial al Episcopiei Aradului, apud, Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 358.

¹⁸ Despre bisericile catedrale vechi ale Aradului, vezi Gh. LIȚIU, „Începuturile catedralei din Arad”, în *Mitropolia Banatului*, an XVIII, nr. 1-3, 1968, pp. 84-94; Horia MEDELEANU, „Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea”, în *Mitropolia Banatului*, anul XXXIII, nr. 7-8, 1983, pp. 447-459; pr. dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 566-569; Gheorghe LANEVSCHI, „Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului”, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 1007.

¹⁹ Vezi E. GLÜCK, Al. ROZ, M. TOACSEN, *Arad-Ghid turistic*, București, 1974, p. 52; I.D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 200; Pr. dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 566-569; Gheorghe LANEVSCHI, „Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului”, p. 1007.

cea scot în evidență rangul acestei instituții și caracterul său religios, iar cei doi lei, preluați din armele Principatului Transilvaniei (nu al Comitatului Arad cum s-a opinat, n.n.) exprimă faptul că autoritatea posesoare a stemei se află pe teritoriul acestei unități administrativ-teritoriale²⁰. Dacă sensul acestor elemente nu poate fi pus în discuție, semnificația corbului ce ține în cioc un inel necesită o profundă reflecție²¹. S-a considerat că, pentru a încerca să descifrăm semnificația acestui simbol heraldic este necesar, pe de o parte să privim retrospectiv istoria acestei instituții religioase²², iar pe de alta să evidențiem locul pe care-l ocupă acest element în heraldica românească²³.

În ceea ce privește locul pe care-l ocupă corbul cu inel în cioc²⁴ în heraldica românească, se știe că acest element reprezintă, fiind recunoscut din secolul al XV-lea, blazonul voievodului Transilvaniei Ioan (Iancu) de Hunedoara²⁵ (1441-1456). Prezența corbului cu inel în cioc în stema Episcopiei

²⁰ Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 358; Protopop Iov ORĂDAN, „Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului”, p. 6.

²¹ Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 358.

²² În acest sens, vezi detalii la Pr. dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*.

²³ Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, pp. 358-360.

²⁴ În legătură cu originea și legenda istorică a familiei Corvineștilor, vezi George BARIȚIU, „Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale”, în *Transilvania*, (Brașov), VI, nr. 5-17, 1873; Sándor SZILAGY, *A Magyar nemzet története*, IV, Budapest, 1896; P. Avram TEODOR, „Legenda în legătură cu familia Huniade”, în *Amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, pp. 511-521; Marcel ROMANESCU, „Despre Corvinești”, în *Arhiva Genealogică Română*, 1, 1944, pp. 64-66; Camil MUREȘAN, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42; Mihail P. DAN, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974; Zsuzsa TEKE, *Huniadi János és kora*, Budapest, 1980, p. 83; J. HELD, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; E.P. KOVÁCS, „A Hunyadi-család”, în *Hunyadi Mátyás Emlekkönyv Matias királyi halálának 500. évfordulojára*, Budapest, 1990, pp. 29-33; Adrian Andrei RUSU, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, pp. 28-29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 339; Radu LUPESCU, „Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power”, în *Matthias Corvinus, the King Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490*, Exhibition Catalogue, Budapest History Museum, Budapest, 2008, pp. 35-49; Tiberiu CIOBANU, „Fortissimus athleta Christi” *Iancu de Hunedoara. Originea, familia, personalitatea, cariera, glorioasele fapte de arme (cu referiri îndeosebi la principalele campanii antiotomane) și tragicul sfârșit al celui care a fost, la vremea sa „Salvator Christianitatis”*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011; Ioan-Aurel POP, *Hunedoreștii. O familie europeană*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020, p. 115 ș. a.

²⁵ Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 360.

Aradului²⁶, face referire la faptul că și administrarea zonei județului Hunedoara era sub jurisdicția acestei întinse eparhii.

În heraldica și sigilografia Țărilor Române corbul cu inel în cioc îl întâlnim doar în câteva izvoare identificându-i pe domnii Țării Românești, Gri-gore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat și Mihai Racoviță²⁷. Inclus într-o originală compoziție cuprinzând într-un registru stema unită (acvila cruciată a Țării Românești și capul de bour cu stea între coarne al Moldovei), iar în altul scena săgetării corbului zugrăvită plastic (amintind după opinia mai multor specialiști legenda familiei Hunedoreștilor), corbul cu inel în cioc, constituie o aluzie la originea comună a românilor din cele trei țări, semnifică prin simbol ideea unității naționale²⁸.

Includerea acestui element în stema Episcopiei Aradului pe lângă faptul că evocă un moment de dezvoltare a religiei ortodoxe din Transilvania, evidențiază și contribuția Corvineștilor, înrudiți cu familia domnitoare a Țării Românești²⁹.

În ansamblu, reprezentarea însemnelor heraldice ale Episcopiei Aradului pe clădirea Reședinței Episcopale și pe vitraliul de mai jos, atestă faptul că această instituție își avea sediul în orașul Arad, capitală de județ³⁰.

²⁶ Acest element (corbul având în cioc un inel) se află încrustat și pe unele obiecte de cult aflate în posesia Episcopiei Aradului provenind de la episcopul Pahomie Cnezevici (datate ca fiind din 1771). În legătură cu acest simbol heraldic regretata heraldistă Maria Dogaru, opina: „credem însă că prezența acestui simbol pe astfel de obiecte poate fi o dovadă a faptului că acestea au fost donate de descendenți ai familiei Corvin (era imposibil ca numitul episcop, la acea dată, când heraldica se impunea tot mai mult, iar stema lui Iancu de Hunedoara era tot mai cunoscută, să-și fi stabilit un blazon de această factură” (Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit: stema...”, p. 361.

²⁷ Maria DOGARU, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric, album sigilografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 80-88; Augustin MUREȘAN, „Scena săgetării corbului reprezentată în sigiliile domnești din secolul al XVIII-lea”, în *Ziridava*, XXIII, 2002, pp. 413-421 (cu bibliografia).

²⁸ Dintre specialiștii care au interpretat în acest sens elementul la care ne referim menționăm: Constantin MOISIL, „Stema Românei. Originea și evoluția ei istorică și heraldică”, în *Boabe de grâu*, București, Anul II, nr. 2, februarie 1931, pp. 79-80; Aurelian SACERDOTEANU, „Sigiliile domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire”, în *Revista Arhivelor*, XI, nr. 2, 1968, pp. 20-21; Maria DOGARU, „Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești, între anii 1715-1821”, în *Revista Arhivelor*, XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1979, pp. 401-402.

²⁹ Maria DOGARU, „Un izvor istoric inedit...”, p. 361.

³⁰ Episcopia Aradului înființată în anul 1706 a fost ridicată în 2009 la rangul de Arhiepiscopie.